

نقش حضرت خدیجه (س) در تبیین انفاق در صدر اسلام و انعکاس آن در عملکرد بانوان ابنیه‌ساز صفوی

چکیده

شناخت اهمیت انفاق در قرآن و روایات و نقش‌آفرینی خدیجه (س) در آستانه ظهور اسلام یکی از مسائل مهم در بازشناسی مسئله انفاق در جامعه اسلامی است. زیرا این مسئله به عنوان یکی از رویکردهای مثبت در جامعه اقتصادی در جهان اسلام مطرح بوده است و در ادوار مختلف تاریخ در عملکرد حکومت‌ها و افراد بازناتاب داشته است. این پژوهش با روش کتابخانه‌ای به شیوه تحلیلی-توصیفی، انجام شده است. خدیجه (س) با انفاق تمامی دارایی‌ها در راه گسترش اسلام بدون منت گذاشتن و چشم‌داشت از دیگران، هنر انفاق کردن و ایثار را در میان زنان ابنیه‌ساز عصر صفوی به ودیعه گذاشت. یافته‌های پژوهش حاکی از این است که حضرت خدیجه (س) با حمایت‌های مادی و معنوی خویش از محمد (ص) نقش مهمی را در تثبیت و گسترش اسلام ایفا نمود. به همین جهت، ایشان از انفاق‌کننده‌ترین افراد در زمان خود شناخته شده است. وی خانه و ابنیه خود را وقف فقرا، مستمندان نمود و برخی از زنان دوره صفوی نیز به تاسی از ایشان، ابنیه‌ای ارزشمندی را برای منفعت عمومی وقف نمودند. خدیجه (س) به‌عنوان اولین زن مسلمان تمام ابنیه وسیع و زیبای خود را با تمام دارایی‌ها در راه خدا بخشید و با این کار مهم توانست هنر انفاق کردن را در به همه زنان در همه عصرها به زیبایی بیاموزد، بنابراین، کار نیک ایشان در تاریخ ماندگار شد. در این پژوهش به چند سؤال از قبیل، هنر خدیجه (س) در انفاق در راه خدا و گسترش اسلام و همچنین تأثیر آن در میان زنان ابنیه‌ساز دوره صفوی می‌پردازد.

اهداف پژوهش:

۱. بازشناسی مسئله انفاق در رفتار حضرت خدیجه (س).
۲. بررسی مسئله انفاق و ابنیه‌سازی در عملکرد زنان دوره صفوی.

سوالات پژوهش:

۱. رویکرد حضرت خدیجه (س) چه تأثیری بر اهمیت مسئله انفاق در جامعه اسلامی داشت؟
 ۲. عملکرد زنان در دوره صفوی در ابنیه‌سازی چگونه بود؟
- کلیدواژه‌ها:** خدیجه (س)، هنر انفاق اموال، صدر اسلام، زنان عصر صفوی.

مقدمه

مطالعه و بررسی تحولات مربوط به ابنیه‌سازی در جوامع اسلامی حاکی از پیشینه طولانی آن در جهان اسلام است. این مقوله ارتباط نزدیکی با سنت انفاق دارد که از اعمال مورد تحسین در جامعه اسلامی از صدر اسلام تاکنون بوده است. بررسی‌ها نشان می‌دهد یکی از مضامینی که بارها در قرآن کریم مورد تأکید قرار گرفته است، انفاق است. در برخی از آیات قرآن کریم و روایات معصومین(ع) به موضوع انفاق پرداخته شده است. در این میان، یکی از شخصیت‌هایی از صدر اسلام به مسئله انفاق توجه داشت حضرت خدیجه(س) بود. حائز اهمیت است اینکه از منظر قرآن کریم و روایات معصومین(ع)، حضرت خدیجه(س) چگونه به این مهم پی برد و قبل از بعثت محمد(ص)، تمام اندوخته‌های خود را در راه بشریت و مردم تهیدست هزینه کرد و بعد از ازدواج با محمد(ص) نیز هدف و راه او را آن هم پانزده سال قبل از آغاز رسالت ایشان شناخت و همه دارایی‌ها خود را نیز در راه گسترش اهداف پیامبر انفاق نمود. این رویکرد تأثیر قابل توجهی در رونق و ترویج اسلام در نخستین سال‌های ظهور اسلام داشت. در طول تاریخ حکومت‌های حاکم بر جهان اسلام این رویکرد تداوم یافت و تبدیل به الگویی در بهبود شرایط اقتصادی و فرهنگی گردید. واکاوی عملکرد زنان در دوره صفوی حاکی از توجه آن‌ها به ابنیه‌سازی است. این پژوهش به دنبال واکاوی مسئله انفاق در صدر اسلام و چگونگی الگوبرداری از آن در دوره صفوی از سوی زنان دربار است. زنان بسیاری در عصر صفوی از انفاق و ایثار خدیجه(س) درس گرفته و فرهنگ و هنر انفاق و وقف را در جامعه خود جهت رضایت خداوند و رفاه حال عموم مردم به نمایش گذاشتند و نام آنان و خدمات ایشان در تاریخ هنر ماندگار گردید. ایشان سعی بر این دارند که بهترین و مناسب‌ترین ابنیه خود را مصروف عامه مردم نمایند که برخی از این بناهای اسلامی از نظر هنر تزئینات، وسعت، استحکام بنا، نقش‌های هندسی، نورپردازی و ... هنوز هم در دسترس و استفاده عموم می‌باشد.

در رابطه با ادبیات و پیشینه این پژوهش می‌توان گفت تاکنون اثر مستقلی با این عنوان به رشته تحریر در نیامده است. با این حال مقالاتی به بررسی مسئله مدرسه‌سازی زنان درباری دوره صفوی داشته است. مقاله‌ای با عنوان «نقش زنان بانی در گسترش معماری در عصر تیموری و صفوی» به قلم دکتر شایسته فر(۱۳۸۸) به رشته تحریر درآمده است. نویسندگان در این پژوهش بر آن است که اکثر زنانی که در این دوره در عرصه معماری فعالیت داشتند از اعضای نزدیک پادشاه بودند و قدرت مالی کافی برای انجام این فعالیت‌ها داشته‌اند. با این حال، در این پژوهش به فراخور موضوع انتخابی آن به بحث انفاق و ابنیه‌سازی بر مبنای آن در دوره صفوی پرداخته نشده است. مقاله‌ای دیگر با عنوان «نقش فرهنگی زنان در دوره صفویه» توسط منتظر القائم و شعبانی(۱۳۹۸) به رشته تحریر درآمده است و نویسندگان بر آنند که زنان خانواده‌های طبقه بالا در زمینه وقف و مدرسه‌سازی نقش مهمی در این دوره تاریخی داشتند.

این پژوهش با روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های کتابخانه‌ای و مشاهدات میدانی انجام شده است و در صدد است تا با واکاوی مفهوم و ماهیت انفاق در میان زنان مسلمان به بررسی مسئله انفاق و ابعاد مختلف آن در جامعه اسلامی و تطبیق آن با ابنیه‌سازی زنان در دوره صفوی بپردازد.

نتیجه‌گیری

انفاق از بزرگ‌ترین سنت‌هایی است که اسلام به آن اهمیت داده و می‌خواهد همه شئون زندگی جامعه را به‌گونه‌ای منظم و مرتب نماید که ضامن سعادت دنیا و آخرت باشد. به همین دلیل این مسئله در قرآن و احادیث مورد سفارش است. با توجه به این آیات، خدیجه (س)، پانزده سال قبل از بعثت رسول خدا (ص) و در روزگاری که برای زنان بهایی قائل نبودند و از اخلاقیات خبری نبود، در اولین روز ازدواج خود، تمام اموال و سرمایه خود را در راه اهداف محمد (ص) انفاق نمود و به همگان اعلام کرد که تمامی این سرمایه و ثروت، از آن محمد (ص) است و هرگونه که بخواهد می‌تواند در آن تصرف و هزینه نماید، این عمل ارزشمند خدیجه (س) در آن موقعیت زمانی برای ارتقاء جایگاه اجتماعی محمد (ص) بسیار با اهمیت بود، زیرا در آن جامعه افرادی که ثروتمند بودند و از تمکن مالی برخوردار بودند، مردم به آنان احترام قائل بودند، چراکه محمد (ص) قبل از ازدواج از مال دنیا چیزی نداشت و خداوند به‌واسطه مال خدیجه (س) ایشان را توانمند نمود. بنابراین انفاق و جهاد با مال از مهم‌ترین اصول آموزشی و پرورشی در برنامه‌های اجتماعی و روش‌های اقتصادی اسلام است که خدیجه (س)، موجب گردید که زنان بسیاری در عصر صفوی به تأسی از ایشان ابنیه‌ی بسیار زیبایی را برای امور عام‌المنفعه به یادگار بگذارند. خدیجه (س) هم مال و هم جان خود را در راه خدا، با اخلاص انفاق نمودند؛ و در برابر این انفاق نه منتی بر کسی گذاشت و نه اینکه از خدا و یا رسول خدا (ص) برای خودشان مطالبه‌ای داشتند، این است که اگر ایشان را بزرگ‌ترین انفاق‌کننده در صدر اسلام محسوب نمایند، بازهم حق زحمات ایشان ادا نخواهد شد؛ و دیگر اینکه: نهاد وقف در پیشبرد اهداف متعالی بشری بسیار کارساز و یکی از مؤثرترین عوامل پیشرفت فرهنگ و تمدن مسلمانان بوده است. از مهم‌ترین عوامل فراوانی و توسعه آن تأکید قرآن کریم، شرایع اسلامی، سنت نبوی (ص) و سیره معصومین (ع) و بزرگان دین بوده است. کارنامه درخشان تمدن اسلامی به‌ویژه تحول علوم و فرهنگ اسلامی نشانگر توسعه وقف به‌ویژه در دوران سلسله‌های مقتدر و کارساز جهان اسلام بوده است؛ و این موضوع پیشرفت مراکز علمی و ترویج دانش‌ها را به دنبال داشته؛ چراکه این مؤسسات دارای پشتوانه‌های بسیار و معتبر بوده‌اند. به دنبال استقرار دولت صفویه به‌ویژه با مرکزیت اصفهان در عهد شاه‌عباس اول، نهادهای متعدد اجتماعی، فرهنگی، آثار و ابنیه و مراکز عام‌المنفعه بسیاری به دلیل توجه و اعتنای بزرگان مملکت و علما و رجال مذهبی و دولتی و بانوان آن دوره ایجاد شد که خوشبختانه نقش بانوان در این موضوع بسیار قابل توجه بوده و برخی از این آثار و ابنیه تاکنون مورد استفاده عموم به‌ویژه اهل علم بوده و هست. نقش مؤثر زنان چه بانوان منسوب به دولت‌خانه صفویان و یا بیت علما و اندیشمندان و یا عموم اصناف و جامعه، در شکل‌گیری، ایجاد و استمرار مراکز عام‌المنفعه به‌ویژه نهادهای علمی و آموزشی آن دوره تأثیرگذار بوده است. برخی از مراکز مهم علمی، آموزشی و یا تعدادی از مساجد و مؤسسات دیگر به دلیل پشتوانه‌های وقفی که به دست بانوان آن دوره ایجاد شده بود هنوز نیز پایدار و باعث برکات فراوانی شده‌اند که در این راستا می‌توان از: مدرسه دلارام خانم (جده کوچک)، حوری نام خانم (جده بزرگ)، زینب بیگم اردستانی (نیم آورد)، عزت نساء خانم (میرزا حسین)، مادر شاه (چهارباغ) یاد کرد.

منابع:

قرآن.

آنه، کلود. (۱۳۶۸). اوراق ایرانی، ترجمه ایرج پروشانی، تهران: معین.

ابن اثیر، علی بن محمد. (۱۴۰۹). اسد الغابه، تحقیق: عادل احمد عبدالموجود و دیگران، بیروت: دارالکتب العلمیه.

اصفهانی، راغب. (۱۴۳۰). مفردات الفاظ قرآن کریم، دمشق: دارالقلم.

بلاغی، عبدالحجه. (۱۳۶۹). تاریخ انساب خاندان‌های مردم نائین، تهران: سپهر.

ترکمان، اسکندریک. (۱۳۸۲). تاریخ عالم‌آرای عباسی، به کوشش ایرج افشار، ایران، تهران: امیرکبیر.

تمیمی آمدی، عبدالواحد. (۱۳۶۶). غررالحکم و درر الکلم، ایران، قم: دفتر تبلیغات.

رفیعی مهرآبادی، ابوالقاسم. (۱۳۵۲). آثار ملی اصفهان، تهران: انتشارات انجمن آثار ملی.

ریاحی، محمدحسین. (۱۳۸۵). ره‌آورد ایام (مجموعه مقالات اصفهان شناسی)، اصفهان: مرکز اصفهان شناسی و خانه ملل.

ریاحی، محمدحسین. (۱۳۸۵). روضه رضوان (مشاهیر مدفون در تکیه کازرونی تخت فولاد اصفهان)، اصفهان: کانون پژوهش.

ریاحی، محمدحسین. (۱۳۷۵). مجموعه ارباب معرفت (زندگی‌نامه حکیم متأله حاج آقا رحیم ارباب)، اصفهان: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

ریاحی، محمدحسین. (۱۳۷۵). مشاهیر زنان اصفهان، اصفهان: اداره کل ارشاد اسلامی اصفهان.

جابری انصاری، حسن. (۱۳۲۱). تاریخ اصفهان و ری، تهران: ناشر عماد زاده.

جعفری، جعفر بن محمد. (۱۳۴۳). تاریخ یزد، ج ۱، تهران: موقوفات ایرج افشار.

جعفریان، رسول. (۱۳۷۵). میراث اسلامی ایران، قم: کتابخانه آیت‌الله‌العظمی مرعشی نجفی.

حرانی، ابن شعبه حسن بن علی. (۱۳۷۴). تحف العقول، قم: مؤسسه نشر اسلامی.

حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۳۰۸). وسایل الشیعه، قم: مؤسسه آل‌البیت.

حسینی بهشتی، سید محمد. (۱۳۹۰). بانکداری، ربا در اسلام، تهران: بنیاد نشر آثار شهید دکتر بهشتی.

دشتی، محمد. (۱۳۸۵). ترجمه و شرح نهج‌البلاغه، تهران: موسسه فرهنگی تحقیقاتی امیر المومنین (ع).

دلآواله، پیترو. (۱۳۸۴). سفرنامه پیترو دلآواله، ترجمه شعاع الدین، شفا، ایران، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

سیوری، راجر. (۱۳۶۳). ایران عصر صفوی، ترجمه کامبیز عزیزی، تهران: انتشارات سحر.

شاردن، سرجان. (۱۳۳۶). سیاحت‌نامه شاردن، ترجمه محمد عباسی، ج ۴، تهران: امیرکبیر.

شیخ‌الإسلامی، السید حسین. (۱۴۲۸). هدایه العلم، مؤسسه انصاریان للطباعة و النشر، قم: افق.

صدوق، محمد بن علی. (۱۳۷۸). ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، ایران، قم: اخلاق.

صدوق، محمد بن علی. (۱۳۶۲). خصال، ایران، قم: جامعه مدرسین.

صدوق، محمد بن علی. (۱۴۰۴). عیون اخبارالرضا (ع)، بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.

طالقانی، سید محمود. (۱۳۴۲). پرتوی از قرآن، تهران: شرکت سهامی انتشار.

طباطبائی، محمدحسین. (۱۳۶۰). تفسیر المیزان، قم: مؤسسه دارالعلم.

طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲). مجمع‌البیان، تهران: انتشارات ناصرخسرو.

عطاردی قوچانی، عزیز الله. (۱۴۰۶). مسند الامام رضا (علیه‌السلام)، مشهد: آستان قدس رضوی.

فیگوئروا، دن گارسیا. (۱۳۶۳). سفرنامه دن گارسیا فیگوئروا، ترجمه غلامرضا سمیعی، تهران: نشر نو.

قرشی، سید علی‌اکبر. (۱۳۷۴). احسن‌الحديث، تهران: بنیاد بعثت، مرکز چاپ و نشر.

قرشی بنابی، علی‌اکبر. (۱۳۰۷). قاموس قرآن، تهران: دارالکتب الاسلامیه.

قمی، عباس. (۱۴۰۲). سفینه البحار، تهران: فراهانی.

کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۶۵). الکافی، تحقیق علی‌اکبر غفاری، تهران: دارالکتب الاسلامی.

مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۴). بحارالانوار الجامعه لدرر اخبار الائمه الاطهار، دارالتعارف للمطبوعات، مؤسسه الوفا.

مهدی پور، علی‌اکبر. (۱۳۸۶). سرچشمه کوثر ام‌المؤمنین خدیجه‌ی کبری، ایران، کرج: راه وداد.

نصرآبادی، میرزا طاهر. (بی‌تا). تذکره، تصحیح حسن وحید دستگردی، تهران: کتاب‌فروشی فروغی.

هنرفر، لطف‌الله. (۱۳۷۲). آشنایی با شهر تاریخی اصفهان، اصفهان: چاپ گل‌ها.

هنرفر، لطف‌الله. (۱۳۵۰). گنجینه آثار تاریخی اصفهان، چاپ دوم، اصفهان: چاپ ثقفی.